

Poglavlje XIII.

O prirodnom stanju ljudi u pogledu njihove sreće i bijede

*Ljudi su po
prirodi
jednaki*

1. PRIRODA je učinila ljude tako jednakima u tjelesnim i umnim sposobnostima da razlika između njih, premda se ponekad i nađe neki koji je tjelesno očigledno jači ili umno brži nego drugi, ipak, uzeto sve skupa, nije tako znatna da bi na temelju toga jedan mogao tražiti za sebe bilo kakvu korist na koju onaj drugi ne bi mogao polagati isto pravo. Jer, što se tiče tjelesne snage, i najslabšniji je ima dovoljno da ubije i najjačeg, bilo pomoću tajnih smicalica bilo udruživanjem s drugima koji se nalaze u istoj takvoj opasnosti.

2. Što se pak tiče umnih sposobnosti (ostavljajući po strani umijeća utemeljena na riječi i osobito sposobnost postupanja po općim i nepogrešivim pravilima, koja se zove znanje i koju posjeduju samo malobrojni, i to samo u nekolicini stvari, jer ona nije urođena sposobnost s kojom se radamo, niti se stječe kao promišljenost tako da se ugledamo na nešto drugo), smatram da postoji još veća jednakost među ljudima nego što je to snaga. Jer, promišljenost nije ništa drugo do iskustvo koje je u svako doba podjednako dano svim ljudima, u onim stvarima kojima se podjednako bave. Ono što bi takvu jednakost možda moglo učiniti nevjerodostojnom, samo je nečija tašta zamisao o vlastitoj mudrosti, za koju skoro svatko misli da je ima više od obične svjetine, to jest, više od svih drugih osim samoga sebe i nekolicine drugih koje prihvaća bilo po slavi bilo zbog natjecanja sa sobom. Naime, ljudska narav je takva da koliko god ljudi priznavali da i mnogi drugi mogu biti pametni, rječiti ili obrazovani, ipak će teško vjerovati da ima mnogo tako mudrih kao što su sami, jer, njihova vlastita pamet čini im se nadohvat, a pamet drugih udaljena. No, to samo dokazuje da su ljudi u toj točki više izjednačeni nego nejednaki. Jer, obično nema boljeg znaka jednake raspodjele nečega od toga da je svatko zadovoljan sa svojim udjelom.

*Iz jednakosti
proizlazi
nepovjerenje*

3. Iz jednakosti naših sposobnosti nastaje jednakost nade u postizavanje ciljeva. Stoga, ako dvojica žele istu stvar koju ipak ne mogu uživati obojica, oni postaju neprijatelji i na putu prema cilju (a to je u prvom redu vlastito održanje, a samo ponekad zadovoljstvo) pokušavaju uništiti ili podčiniti jedan drugoga. Upravo otud se događa da će tamo, gdje se

neki provaljivač nema čega drugog bojati osim snage jednog jedinog čovjeka koji sadi, sije, gradi ili posjeduje neko prikladno obitavalište, drugi vjerojatno doći opremljeni združenim snagama da ga liše posjeda i oduzmu ne samo plodove njegova rada nego također život i slobodu. No, i sam osvajač će biti u sličnoj opasnosti od drugih.

4. Zbog tog nepovjerenja jednih prema drugima ne postoji ni za koga razumniji način da se osigura osim preduhitrenja, a to znači, da silom ili lukavstvom vlada nad svim drugima toliko dugo dok nestane svaka druga sila dovoljna da ga ugrozi. Ali, ona ne smije biti veća nego što iziskuje njegovo održanje ili što je općenito dopušteno. Budući pak da postoje oni koji nalaze užitak u promatranju svoje moći osvajanjima koja sežu dalje nego što to iziskuje njihova sigurnost, oni drugi koji radije žive na miru u skromnim granicama i ne povećavaju svoje snage osvajanjima, ne bi bili u stanju odolijevati na dug rok, jer ostaju samo pri obrani. Prema tome, širenje vlasti nad drugima je čovjeku nužno za održanje i trebalo bi biti dopušteno.

*Iz
nepovjerenja
rat*

5. Nadalje, ljudi ne nalaze uživanje (već, naprotiv, velik dio nezadovoljstva) u tome da ostanu na okupu tamo gdje nema sile koja bi ih nadvladavala strahom. Naime, svaki čovjek nastoji da ga drugi cijene u istoj mjeri kao on sam. Na svaki znak prezira ili podcjenjivanja on prirodno teži da od preziratelja iznudi veće poštovanje, već prema dosegu svoje hrabrosti (koja tamo gdje nema nikakve zajedničke sile da ih drži u miru, seže dovoljno daleko da se međusobno unište), i to tako da onima nanese štetu, a ostalima da pruži primjer.

6. Tako u ljudskoj prirodi nalazimo tri načelna uzroka sukoba: prvo je natjecanje, drugo nepovjerenje, a treće slava.

7. Ono prvo navodi ljude da se napadaju radi dobiti, drugo radi sigurnosti, a treće radi ugleda. Oni prvi se koriste nasiljem da bi postali gospodarima osoba drugih ljudi, njihovih žena, djece i stoke; drugi je koriste da bi se obranili; treći, opet, zbog tričarija kao što su nečije riječi, osmijeh, drugačije mišljenje ili bilo kakav znak nepoštovanja, bilo to izravno na račun svoje osobe ili posredno na račun roda, prijatelja, nacije, zanimanja ili imena.

8.⁶⁷ Time postaje očigledno da se ljudi, dok žive bez zajedničke vlasti koja ih drži u strahu, nalaze u stanju koje zovemo RAT, i to rat svakog čovjeka protiv svakog drugog. Naime, rat se ne sastoji samo od bitaka ili borbenih djelovanja, rat leži i u protoku vremena u kojem je volja

Izvan gradanskih država posvuda postoji rat svih protiv svih

za natjecanjem kroz borbu dovoljno izražena, i zato se za određenje prirode rata mora uzimati u obzir pojam *vremena*, isto kao i kod prirode vremenskih prilika. Naime, kao što narav lošeg vremena ne leži u jednom ili u dva kišna pljuska, već u sklonosti k tome kroz nekoliko dana uzetih zajedno, tako se ni narav rata ne sastoji u trenutnim borbama, već u uočenoj sklonosti k tome kroz cijelo ono vrijeme u kojem ne postoji jamstvo o suprotnom. Sve ostalo vrijeme se naziva MIR.

*Nepogodnosti
takvog rata*

9. Zato, što god da slijedi iz nekog ratnog doba, u kojemu je svaki čovjek neprijatelj svakom čovjeku, isto to slijedi iz vremena u kojem ljudi žive samo s onom sigurnošću koju im jamči njihova vlastita snaga i njihova vlastita dovitljivost. U takvom stanju nema mjesta ljudskoj radinosti, jer njezini plodovi su nesigurni; dosljedno tome, nema ni obrade zemlje, ni plovidbe, niti korištenja prekomorske robe; nema ni udobne gradnje, oruđa za pokretanje ili premještanje onoga što zahtijeva puno udružene snage, ni znanja o površini zemlje, računanja vremena, vještina, slova, društva, a što je najgore od svega, vlada samo neprestani strah i pogibelj od nasilne smrti, ljudski život je usamljenički, siromašan, prljav, težak i kratak.

10. Nekome tko nije dobro odmjerio ove stvari možda će se činiti čudnim da priroda tako razjedinjuje ljude i osposobljava za međusobno napadanje i uništavanje. Zato bi netko takav, ne vjerujući ovome zaključku koji je izveden iz ljudskih strasti, mogao poželjeti da ga provjeri iskustvom. Ali, dovoljno je da u tu svrhu razmotri⁶⁸ samoga sebe: kad kreće na putovanje, naoružava se i nastoji putovati s dobrom pratnjom; kad ide na spavanje, zaključava vrata; u svojoj vlastitoj kući zaključava čak i kovčege, i to premda zna da postoje i zakoni i naoružani javni službenici, postavljeni da osvete sve nepravde koje mu budu učinjene. Dakle, kakvo to mišljenje o svojim su-podanicima ima takav čovjek kad jaši naoružan, o svojim su-građanima kad zaključava svoja vrata ili o svojoj vlastitoj djeci i slugama kad zaključava kovčege? Zar on ne optužuje ljude svojim djelima isto onoliko koliko ih ja optužujem svojim riječima? Međutim, ni jedan od nas ne optužuje ljudsku narav po sebi. Želje i druge ljudske strasti nisu po sebi nikakav grijeh. Ništa više to nisu ni djela koja proistječu iz tih strasti, dok god ljudi poznaju zakon koji ih zabranjuje. Međutim, ne mogu ih poznavati dok god zakoni ne budu doneseni, a zakoni se ne mogu sročiti dok god se ljudi ne slože o osobi koja će ih donijeti.

11. Može se također pomisliti da nikad nije postojalo ni takvo doba ni stanje rata poput ovoga,⁶⁹ ni ja sam ne vjerujem da je ikada to stanje bilo tako općenito i rašireno po cijelom svijetu, ali na mnogim mjestima svijeta ljudi žive sada u tom stanju. Naime, divlji narodi na mnogim mjestima u Americi nemaju uopće nikakvu vlast osim vlasti u malim obiteljima, čija sloga ovisi o prirodnoj požudi; oni i danas žive onako sirovo kako sam rekao maloprije. No, kako god bilo, koji oblik života bi vladao tamo gdje ne bi bilo zajedničke sile koje bi se ljudi bojali, to možemo uvidjeti na onom načinu života na koji ljudi obično spadnu u građanskom ratu, nakon što su prethodno živjeli pod mirnodopskom vladavinom.

12. Dakle, premda pojedinačni ljudi možda ni u jedno doba nisu bili u ratu svakog protiv svakog drugog, za kraljeve i druge osobe s vrhovnom vlašću važi u svako vrijeme da se zbog svoje neovisnosti nalaze u stanju neprestane ljubomore i u položaju gladijatora, držeći oružje i oči uperene jedni na druge, to jest držeći utvrde, tabore i topove na granicama svojih kraljevstava, a uhode među svojim susjedima. To je položaj za rat. No, budući da oni time održavaju radinost svojih podanika, to nije ono iz čega slijedi bijeda koja prati slobodu pojedinaca.

13. Iz takvog stanja rata svakoga protiv svakoga slijedi i to da ništa ne može biti nepravdno. Za pojmove pravog i krivog, pravde i nepravde tamo nema mjesta. Gdje ne postoji zajednička vlast, ne postoji zakon; gdje nema zakona, nema ni nepravde. Sila i prevara u ratu dvije su najglavnije vrline. Pravda i nepravda se ne ubrajaju u sposobnosti ni tijela ni uma. Kad bi to i bile, pripadale bi čovjeku koji je sam na svijetu, jednako kao osjeti i strasti. Međutim, one su svojstva koja pripadaju čovjeku u društvu, a ne pojedinačno. Iz istog stanja rata slijedi, nadalje, da nema nikakvog vlasništva, gospodstva, ničeg posebnog što bi bilo *moje* i *tvoje*, već samo ono što pripada svakome tko ga se može domoći i onoliko dugo koliko ga može zadržati. Toliko, dakle, o zlom stanju u kojemu se čovjek sada nalazi po svojoj pukoj prirodi, premda ima mogućnosti da izađe odatle, a koju dijelom čine njegove strasti, dijelom njegov razum.

14. Strasti koje čovjeka čine sklonim miru su strah od smrti, želja za stvarima nužnim za udobno življenje i nada da ih može postići svojom radinošću. Razum je taj koji ukazuje na prihvatljive stavke mira, o kojima ljudi mogu biti natjerani da se slože. Ti stavci su oni koji se inače nazivaju prirodnim zakonima, o kojima ću govoriti podrobnije u dvama poglavljima koja slijede.

*U takvom
ratu ništa nije
nepravdno*

*Strasti koje
čovjeka čine
sklonim miru*

Poglavlje XIV.

O prvom i drugom prirodnom zakonu te o ugovorima

Što je prirodno pravo

1. PRIRODNO PRAVO, koje pisci obično nazivaju *jus naturale*, jest sloboda svakog čovjeka da koristi svoju snagu kako hoće, radi očuvanja svoje vlastite naravi, to jest, svog vlastitog života, te dosljedno tome, da čini sve što po svom vlastitom sudu i razumu bude smatrao najprikladnijim sredstvom za to.

Što je sloboda

2. Pod SLOBODOM se razumijeva, u skladu s pravim značenjem riječi, odsustvo vanjskih zapreka; te zapreke često mogu oduzeti dio čovjekovih moći da čini ono što bi želio, ali ga ne mogu odvratiti od korištenja preostale moći onako kako mu to budu nalagali njegova vlastita prosudba i razum.

Što je prirodni zakon

3. PRIRODNI ZAKON (*lex naturalis*) je propis ili opće pravilo, iznađeno pomoću razuma, po kojemu je nekome zabranjeno da čini ono što je štetno po njegov život ili što mu oduzima sredstva za očuvanje života, ili da odustaje od činjenja onoga što smatra najboljim sredstvom za očuvanje života. Premda oni koji govore o tome predmetu obično brkaju *jus* i *lex*, *pravo* i *zakon*, to ipak treba razlikovati. Jer, PRAVO se sastoji u slobodi činjenja ili uzdržavanja, dok ZAKON određuje i obavezuje na jedno od toga. Otuda se zakon i pravo međusobno razlikuju kao obaveza i sloboda, a to je u jednoj te istoj stvari međusobno nepodnošljivo.

Razlika između prava i zakona

Svaki čovjek ima po prirodi pravo na sve

4. Budući da je ljudsko stanje (kako je objašnjeno u prethodnom poglavlju) stanje rata svakog čovjeka protiv svakog drugog, pri čemu svakim čovjekom vlada njegov vlastiti razum i sve što može upotrijebiti služi kao pomoć samome sebi u očuvanju života protiv neprijatelja, odatle slijedi da svatko ima pravo na sve, čak i na tuđe tijelo. Zato, sve dok traje to prirodno pravo svakoga na sve, nitko ne može biti siguran (koliko god bio snažan ili mudar) da će proživjeti vrijeme koje priroda obično daje ljudima. Dosljedno tome, propis ili opće pravilo razuma⁷⁰ je *da svaki čovjek treba težiti miru tako dugo dok se nada da ga može postići; ako ga ne može postići, onda smije tražiti i koristiti svu pomoć i prednosti rata*. Prvi članak toga pravila sadrži prvi i temeljni zakon prirode,

Temeljni zakon prirode

a to je: *tražiti mir i slijediti ga*; drugi sadrži najviše prirodno pravo, a to je: *braniti se svim sredstvima kojim možemo*.

5. Iz toga temeljnog prirodnog zakona, koji ljudima nalaže da teže miru, izveden je drugi zakon, naime *da čovjek bude voljan, ako to jesu i drugi i koliko to smatra nužnim za mir i svoju samoobranu, odložiti to svoje pravo na sve i zadovoljiti se s onoliko slobode prema drugima koliko bi drugima dopustio prema samome sebi*. Jer, sve dok svatko zadržava pravo da čini sve što mu se sviđa, toliko dugo svi ljudi ostaju u stanju rata. Međutim, ako drugi ljudi ne žele odložiti to svoje pravo kao što on želi, onda nema ni jednog razloga da itko sam sebe liši svog prava, jer to bi prije bilo izložiti se kao plijen (a nitko nije obavezan na to) nego učiniti se spremnim na mir. To je onaj zakon Evanđelja: *što god tražiš da drugi čine tebi, čini ti njima*, ili onaj općeljudski zakon: *quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*.⁷¹

Drugi prirodni zakon

6. *Odložiti svoje pravo* na nešto znači *lišiti* sama sebe *slobode* da spriječimo nekog drugog u korištenju vlastitog prava na to isto. Jer onaj tko odustane ili napusti svoje pravo, ne daje time nikome drugome nikakvo pravo koje taj nije imao prije toga, jer ne postoji ništa na što svatko ne bi imao pravo po prirodi; on mu se samo uklanja da može uživati svoje izvorno pravo, bez njegove smetnje, ali ne bez smetnje od nekog drugog. Zato, učinak koji koristi jednome zbog nepotpunosti prava drugog, samo je malo umanjeње prepreka za korištenje nečijeg vlastitog izvornog prava.

Što znači odložiti pravo

7. Pravo se napušta bilo *jednostavnim* ODUSTAJANJEM ili PRENOŠENJEM na nekog drugog. Odustajanjem onda kad se ne brinemo kome će pripasti korist od toga; prenošenjem onda kad korist od toga namjenjujemo određenoj osobi ili osobama. Ako je netko na bilo koji način napustio ili predao svoje pravo, za toga se kaže da je OBAVEZAN ili VEZAN da ne sprečava one kojima je to pravo preneseno ili ostavljeno da izvlače korist od toga; također se kaže, da taj *treba*, da je njegova DUŽNOST ne poništavati taj čin svoje vlastite volje, a to sprečavanje je NEPRAVDA i POVREDA, budući da je *sine jure*, jer to pravo je bilo prethodno napušteno ili preneseno. Otuda su *povreda* ili *nepravda* u svjetovnim sporovima nešto slično onome što se u skolastičkim raspravama naziva *bemislisicom*. Jer, kao što je besmislica kad netko kaže nešto protuslovno onome što je rekao na početku, tako se u svjetovnim sporovima naziva povredom ili nepravdom kad netko svojevotjno ne čini ono što je činio svojevotjno

Što je odustajanje od prava
Prenošenje prava
ObavezivanjeDužnost
Nepravda

na početku. Način pak na koji se netko odriče prava ili ga prenosi jest obznanjivanje ili naznačavanje putem namjernog i dovoljnog znaka ili znakova o tome da se taj u tome smislu odriče prava ili ga prenosi, ili pak da ga se odrekao ili ga je prenio onome tko ga prihvaća. Ti znakovi su ili samo riječi ili samo činovi ili (kako se najčešće dešava) oboje, i riječi i činovi. To su također i VEZE kojima su ljudi svezani ili obavezani; te veze posjeduju snagu, ali ne iz vlastite naravi (jer ništa se ne raskida tako lako kao nečije riječi), nego iz straha od zlih posljedica raskidanja.

Nisu sva prava otudiva

8. Kad god netko prenosi svoje pravo ili odustaje od njega, onda to čini ili s obzirom na neko uzvratno pravo, koje mu je preneseno, ili s obzirom na neko drugo dobro kojemu se nada odatle. Naime, to je voljni čin,⁷² a predmet voljnog čina svakog čovjeka jest neko dobro za njega samog. Otuda postoje neka prava u vezi s kojima se ni za koga ne može pretpostavljati da ih je napustio ili prenio bilo kakvim riječima ili bilo kakvim drugim znakovima. Prvo, nitko ne može napustiti pravo da se odupire onima koji ga napadaju da bi mu oduzeli život, jer to se ne može razumjeti kao da time cilja na nekakvo dobro za sebe. To isto važi za nečije ranjavanje, zarobljavanje ili utamničenje: s jedne strane zato što iz takvog vlastitog trpljenja ne slijedi nikakva korist kao kad netko drugi trpi ranjavanje ili zatvaranje; s druge strane zato što nitko ne može reći sa sigurnošću, kad vidi da drugi nastupaju prema njemu silom, imaju li oni namjeru ubiti ga ili ne. Zadnji pak motiv i cilj radi kojeg napuštamo ili prenosimo pravo na nekoga jest to da sigurnost osobe u životu i sredstava za očuvanje života na kraju postaje teretom. Otuda, ako izgleda da se netko riječima ili drugim znakovima sam lišava cilja kojem su ti znakovi namijenjeni, ne može ga se razumjeti kao da je to doista i mislio ili da je to bila njegova volja, nego da nije znao kako će se tumačiti te riječi i radnje.

Ugovor 9. Uzajamno prenošenje prava nazivamo UGOVOR.*

* (Engl. *contract*): ugovor. U § 11 Hobbes uvodi novu kategoriju *covenant* kao osobitu podvrstu ugovora, koju prevodim riječju 'sporazum'. No, kako se sam Hobbes u II. i III. dijelu *Levijatana* ne pridržava strogo te distinkcije, nego koristi naizmjenično *covenant* za *contract*, izraz 'covenant' prevodim uglavnom riječju 'ugovor', osobito zato da bi se u određenim kontekstima (kao u Hobbesovoj kritici crkvene vlasti kroz tumačenje 'sporazuma s Bogom') očuvao stroži smisao 'ugovora o vlasti'; taj se razlog osobito vidi kod glagolskog izraza '(to) covenant' koji dosljedno prevodim kao 'ugovarati', a rjeđe 'sklapati ugovor/sporazum'. (prev.)

- ⁶⁷ Paragraf 8 kao i onaj sljedeći (koji završava s najcitanijom rečenicom u cijeloj engleskoj filozofiji), središnja je teza prvog kruga Hobbesove političke teorije, naime, da neograničena individualna sloboda (tj. prirodno pravo) znači rat svakog čovjeka protiv svih drugih ljudi; usp. XXI. 8.
- ⁶⁸ Samo bezobzira i od svijeta otuđena ljudska priroda ne može još uvijek prepoznati strahove koje Hobbes opisuje kao i mjere opreza koje nabrjava.
- ⁶⁹ Hobbes je možda stvarno u pravu, premda njegovo objašnjenje, kao što kaže, ne ovisi o bilo čemu što je aktualno, nego o onome što bi, s obzirom na danu ljudsku prirodu kakva zbiljski jest, bilo aktualno u nedostatku neke djelotvorne vrhovne vlasti, a što je skoro aktualno u građanskim ratovima kad se uruši građansko društvo. Postoji o tome barem jedan antički izvještaj koji navodi Sekst Empirik (2. st.). Nakon što je citirao Orfeja, "nekok teologa", da je "postojalo doba u kojem je svatko živio od žderanja svog bližnjeg", Sekst nastavlja s objašnjenjem kako je ratno stanje namjerno izazivano u Perzijskom Carstvu: "Oštromni Perzijanci imali su zakon po kojemu su nakon smrti svoga kralja morali upražnjavati bezakonje sljedećih pet dana... da bi kroz iskustvo naučili koliko veliko zlo je bezakonje... te da tako postanu vjerniji čuvari svojih kraljeva" (Adv. Math., ii. 33; Loeb iv, 205-207). U općenitijim kategorijama pojam stanja rata, ili nešto slično tome gdje ne postoji zakon, vrlo je star. Vidi npr. Ciceron, *Pro Sextio*, 92 (Loeb, str. 159).
- ⁷⁰ Ovaj temeljni prirodni zakon, 'teži za mirom' (kako ga Hobbes parafrazira), zajedno s onim drugim, naime, da ne trebamo težiti održanju naših prava na sve stvari, različiti su po vrsti od onih zakona koje Hobbes izvodi iz njih u poglavlju XV. Dva temeljna zakon uvjet su za to da se razbor pokaže nužnim za izbjegavanje stanja rata. I u *The Elements of Law (Human Nature)*, XIV. 14 i XV. 2, i u *De Cive* (I. 15 i II. 1-3) Hobbes obrađuje ta dva temeljna zakona odvojeno od izvedenih zakona, premda i u *De Cive*, II. 3 i *Levijatanu* XIV. 5 postoji pretpostavka da se drugi zakon može izvesti iz prvog te da se ne treba smatrati neovisnim uvjetom za izbjegavanje stanja rata. U *De Cive* (II. 1) Hobbes objašnjava: "Pod ispravnim razborom u prirodnom stanju čovjeka ne mislim, kao što mnogi čine, neku nepogrešivu sposobnost, nego čin razmišljanja, to jest posebno i istinito rasuđivanje svakog čovjeka o onim njegovim djelima koji mogu doprinijeti ili šteti ili koristi njegovih susjeda."
- ⁷¹ Za 'zlatno pravilo', usp. Matej 7. 12 ili Luka 6. 31: "Kako želite da vama čine ljudi, tako činite i vi njima" (Luka 6. 31). Hobbes to stavlja u kontekst u kojemu drugi prihvaćaju isto pravilo prema meni. Evanđelja ne očekuju, čini se, takvu recipročnost, premda se okretanje i drugog obraza svakako može povezati s većom koristi nego s pukim izbjegavanjem stanja rata sada i ovdje. 'Zakon svih ljudi', koji Hobbes citira na latinskom, primjena je *Zlatnog pravila*. Ono glasi: "Ne čini drugima ono što ne želiš da se čini tebi." Vidi također pogl. XXVI. 13.
- ⁷² Iz svoga objašnjenja ljudske fiziologije Hobbes postavlja opću tvrdnju da, zapravo, što god čovjek čini voljno (ili 'slobodno') imat će za predmet neko dobro za njega samog. Vidi *The Elements of Law (Human Nature)*, VII., XII. i osobito XVI. 6: "Jer, po prirodnoj nužnosti, svaki čovjek u svim svojim voljnim radnjama smjera na neko dobro za sebe samoga." I opet u *De Cive*, I. 7: (Luka 6. 31): "Svaki čovjek želi ono što je dobro za njega, i izbjegava zlo... a to čini po određenoj prirodnoj sklonosti jednako kao onaj po kojoj se kamen kreće nadolje." To stanovište se ponekad naziva 'psihološki egoizam'. Vidi *Levijatan*, XV. 16.

O drugim prirodnim zakonima

1. Iz prirodnog zakona po kojem smo obavezni prenijeti na nekog drugog ona prava koja ometaju mir među ljudima ako ih zadržimo, slijedi treći, a to je *da ljudi izvršavaju učinjene sporazume*. Bez toga su sporazumi uzaludni i samo su prazne riječi. Naime, budući da ostaje pravo svih ljudi na sve, i dalje ostajemo u stanju rata.

2. U tome prirodnom zakonu sastoji se izvor i porijeklo PRAVDE. Jer, tamo gdje nije prethodio nikakav sporazum, nije preneseno nikakvo pravo, i svatko ima pravo na sve, te dosljedno tome, ni jedna radnja ne može biti nepravedna. No, ako je sklopljen neki sporazum, onda je njegovo kršenje *nepravedno*, a definicija NEPRAVDE je upravo *neizvršavanje sporazuma*. *Pravedno* je pak sve ono što nije nepravedno.

3. Budući da tamo gdje na obje strane postoji strah od neizvršavanja, sporazumi iz obostranog povjerenja postaju nevažeći (kao što je rečeno u prethodnom poglavlju), premda sklapanje sporazuma predstavlja izvor pravde. Stvarna nepravda ne postoji sve dok se ne ukloni uzrok takvog straha, a to se ne može postići sve dok su ljudi u prirodnom stanju ratu. Otuda, prije nego što izrazi pravedan ili nepravedan nađu mjesto, mora postojati neka moć prinude koja će podjednako primoravati ljude da izvršavaju sklopljene sporazume, i to pod prijetnjom kazne koja mora biti veća od koristi očekivane od kršenja sporazuma i koja pretvara u neko dobro ono vlasništvo koje ljudi stječu sklapanjem ugovora kao obeštećenje za univerzalno pravo koje su napustili. Nema takve sile prije uspostave države. To isto se može razabrati i iz uvriježene odredbe pravde u skolastici; tamo se kaže: *pravda je postojana volja da se svakome dade svoje*.⁷⁶ Naime, tamo gdje nema ničeg "svojeg", to jest nikakvog vlasništva, nema ni nepravde. Tamo gdje nije uspostavljena sila prinude, to jest, tamo gdje nema države, nema ni vlasništva, jer svi ljudi imaju pravo na sve. Isto tako, tamo gdje nema države, ništa nije nepravedno. Otuda, narav pravde sastoji se u pridržavanju važećih sporazuma. Ali važenje sporazuma počinje samo s uspostavljanjem građanske vlasti, dovoljne da prisili ljude da ih se pridržavaju. Tek tada otpočinje i vlasništvo.

Treći prirodni zakon: pravda

Što su pravda i nepravda

Pravda i vlasništvo počinju uspostavom države

Bilješke

⁷⁶ Hobbes se vraća ovom izrazu ili njegovoj inačici u pogl. XXVI. 4, XXX. 12. Izvorno je uzeta iz Platona, *Država* I. 331e i 332c, a ideja je razvijena kod Aristotela, *Nikomahova etika*, V. 1. Vidi također, Toma Akvinski, *Summa Theologiae*, 2a2ae, quest. 58, a 1.

O uzrocima, nastanku i definiciji države⁹⁰

1. Svršni uzrok, cilj ili namjera ljudi (koji po prirodi vole slobodu i vlast nad drugima), kod uvođenja ograničenja nad samima sobom (a tako ih vidimo u državama) jest to da smjeraju prema vlastitom održanju, a time i zadovoljnijem životu. To znači, prema izbjavljenju iz bijednih uvjeta rata, koji (kao što je pokazano u trinaestom poglavlju) nužno slijedi iz ljudskih prirodnih strasti, kad ne postoji nikakva vidljiva sila da ih drži u strahu i da ih kroz strah od kazne obaveže na izvršavanje ugovora i poštovanje zakona koji su izloženi u četrnaestom i petnaestom poglavlju.

2. Naime, prirodni zakoni (poput *pravde, pravičnosti, skromnosti, milosrđa* ili općenito, *postupanja prema drugima onako kako bismo htjeli da se čini prema nama*) po samima sebi, bez straha od sile koja bi ih navodila na poštivanje, suprotni su našim prirodnim strastima koje nas navode na pristranost, oholost, osvetu i slično. Bez mača, svi ugovori su samo riječi i nemaju uopće nikakvu moć zaštite za čovjeka. Zbog toga, bez obzira na prirodne zakone (kajih se svatko pridržava kad ima volju da ih se pridržava i kad to može činiti sigurno), ako nema nikakve uspostavljene vlasti ili barem nedovoljne za našu sigurnost, svaki se čovjek hoće i smije zakonito osloniti na svoju vlastitu snagu i umijeće da se zaštiti protiv svih drugih ljudi. Gdje god su ljudi živjeli u malim obiteljima, međusobna pljačka i okradanje bilo je uobičajeno zanimanje i tako malo ozloglašeno kao protuzakonito da je čast bila to veća što je stečeni plijen bio veći.⁹¹ Pri tome nisu poštovali nikakav drugi zakon do zakon časti, to jest, suzdržavanje od okrutnosti da bi pošteđjeli život i sredstva za domaćinstvo. I kao što su nekoć činile male obitelji, tako danas postupaju gradovi i kraljevstva, koji su samo velike obitelji: šire svoje oblasti (radi vlastite sigurnosti) pod izlikom svih mogućih opasnosti, straha od provale izvana ili pomoći koju bi strani osvajač mogao dobiti iznutra, i poduzimaju otvorenom silom i potajno sve što mogu da bi podčinili ili oslabili svoje susjede, što je opravdano zbog nedostatka drugih mjera opreza, i još se spominju zbog toga sa slavom vjekovima kasnije.

Cilj države, pojedinačna sigurnost

Koja se ne može imati po prirodnom zakonu

Niti udruživanjem nekolicine ljudi ili obitelji

3. Ni udruživanje malog broja ljudi nije ono što im može pružiti tu sigurnost; jer malo pridodavanje kod nekolicine na jednoj ili na drugoj strani daje samo onoliko prednost u snazi koliko je dovoljno za odnošenje pobjede, i zato ohrabruje na osvajanja. Međutim, mnoštvo koje nam je dovoljno da se uzdamo u sigurnost, ne određuje se po određenom broju, već po usporedbi s neprijateljem koga se bojimo. Dovoljna je onda kad nadmoć neprijatelja nije tako uočljiv i probojan moment da bi odredio ishod rata i da bi ga naveo da pokušava.

Niti velikog mnoštva, osim ako njime ne upravlja jedna rasudba

4. No, čak i kod velikog mnoštva, ako se djelovanje upravlja prema posebnom rasuđivanju i posebnim porivima pojedinaca, iz toga se ne može očekivati nikakva obrana ni zaštita, ni protiv vanjskog neprijatelja ni protiv međusobnih povreda. Budući da su razjedinjeni u mišljenju o najboljoj upotrebi i primjeni vlastite snage, ljudi se ne pomažu međusobno, već ometaju, i tim međusobnim sukobljavanjem umanjuju svoju snagu do ništice. Zbog toga ih lako može pokoriti ne samo nekolicina onih koji se slože, nego oni i sami, bez zajedničkog neprijatelja, ratuju jedan protiv drugoga za svoje posebne interese. Jer, kad bismo mogli pretpostaviti da će se veliko mnoštvo ljudi složiti u poštivanju pravde i drugih prirodnih zakona, a bez zajedničke sile da ih sve drži u strahu, onda možemo pretpostaviti da će i cijelo čovječanstvo učiniti isto. Tada pak ne bi bilo i ne bi trebalo biti bilo kakve građanske vlasti ili države uopće, jer vladao bi mir bez podčinjavanja.

I to neprekidno

5. Isto tako za sigurnost, za koju ljudi žele da traje cijelo vrijeme njihova života, nije dovoljno da njima vlada i upravlja samo jedna prosudba za neko ograničeno vrijeme, kao za jednu bitku ili jedan rat. Jer, iako svojim jednodušnim naporima odnose pobjedu nad stranim neprijateljem, ipak, poslije toga, kad više ili nemaju zajedničkog neprijatelja ili kad takvoga jedni smatraju neprijateljem, a drugi prijateljem, oni se zbog razlike u svojim interesima nužno raspadaju i ponovo zapodijevaju rat među sobom. (...)

Radanje države

13. Jedini način da uspostave takvu silu koja bi bila sposobna obraniti ih od prodora stranaca ili od međusobnih povreda, i kroz to ih osigurati tako da se hrane svojom vlastitom radinošću i plodovima zemlje i da žive zadovoljno, jest da prenesu svu svoju moć i snagu na jednog čovjeka ili na jedan skup ljudi koji većinom glasova mogu svesti sve svoje posebne volje na jednu volju. To je isto što i sljedeće: da izaberu jednog čovjeka ili skup ljudi da bude nositelj njihove osobe, i da svaki od njih uzima i priznaje samoga sebe za tvorca svega onoga što će onaj

tko bude nositelj njihove osobe raditi ili uvjetovati da se radi u onome što se tiče zajedničkog mira i sigurnosti; i da pri tome svatko svoju volju podredi njegovoj volji i, opet, svatko svoju prosudbu njegovoj prosudbi. To je više od dogovora i sloge, to je stvarno jedinstvo svih njih u jednoj te istoj osobi, stvorenoj putem ugovora svakog čovjeka sa svakim, kao da svatko kaže svakome: *Ovlašćujem i predajem svoje pravo vladanja nad sobom ovome čovjeku ili ovoj skupini ljudi, pod uvjetom da i ti predaš svoje pravo i ovlastiš sve njegove radnje na isti način.* Tek tada se mnoštvo, ujedinjeno u jednoj osobi, zove se DRŽAVA*, na latinskom CIVITAS. To je rođenje onog velikog LEVIJATANA ili, bolje rečeno (govoreći s većim poštovanjem), rođenje onoga *smrtnog Boga* kojemu dugujemo mir i zaštitu pod *besmrtnim Bogom*. Jer, preko te ovlasti, koju mu je dao svaki pojedinacni čovjek u državi, on ima na raspolaganju toliko moći i snage da tim zastrašivanjem bude u stanju uskladiti⁹³ volje svih njih prema miru kod kuće i prema uzajamnom pomaganju protiv neprijatelja izvana. U njemu se sastoji bit države; ona je (da je definiramo) *osoba, a tvorac njezinih radnji postao je velik broj pojedinaca, i to posredstvom uzajamnih sporazuma, s ciljem da koriste snagu i sredstva svih, onako kako to budu smatrali prikladnim za mir i zajedničku obranu.*

Definicija države

* (Engl. *Commonwealth*): Na temelju Hobbesovih izvođenja vidljivo je da ovaj izraz ima dvostruko značenje – država i zajednica, pri čemu je značenje ‘zajednice’ u smislu ‘zajedničkog dobra’ (*res publica*) temeljno, općenitije i uvijek pretpostavljeno. Stoga je najprimjereneje pod izrazom ‘država’ pomišljati na ‘državnu zajednicu (radi zajedničkog dobra)’. U daljnjem tekstu termin ‘commonwealth’ prevodim dosljedno samo jednim izrazom ‘država’; Hobbes koristi sinonimno i termin ‘state’, npr. u Dio II, pogl. 21, 8: ‘states and commonwealths’. (prev.)

Bilješke

⁹⁰ *De Cive*, V.

⁹¹ Thukidides, *Povijest*, I. 5.

⁹² Referencija na Aristotelovu *Politiku* I. 2: “Razlog zašto je čovjek u većoj mjeri političko biće nego pčele ili sve druge životinje koje žive u krdu... jest govor... i... osjetilo za dobro i zlo, pravedno i nepravedno; zajednica živih bića koja imaju to osjetilo čini obitelj i državu” [prevedeno prema nepotpunom citatu Aristotelovoga teksta, usp. *Politika* 1253a8 sq., op. prev.]. Vidi također Aristotel, *Hist. An. I. 1* (488a8-13), te Hobbes, *De Cive* V. 5 i *The Elements of Law (Human Nature)*, XIX, 5.

O pravima vrhovnog vladara po uspostavi⁹⁴

20. Netko bi ovdje mogao prigovoriti da je položaj podanika vrlo bijedan, budući da su izloženi pohoti i drugim neuređenim strastima onoga ili onih koji posjeduju toliko neograničenu moć. Tako oni koji žive pod monarhom obično to smatraju greškom monarhije, a oni koji žive pod vladavinom demokracije ili neke druge skupine s vrhovnom vlašću, pripisuju sve nepogodnosti tome obliku države, premda je moć u svim tim oblicima posve ista, ako je dovoljno savršena da ih zaštiti. Ne uvažavaju pri tome da ljudsko stanje nikada ne može biti bez ove ili one nepogodnosti, i da je najveća nepogodnost koja se uopće može dogoditi ljudima jedva zamjetna u odnosu na nevolje i užasne patnje koje prate građanski rat i stanje raspada ljudi kad su bez gospodara, bez poslušnosti zakonu i bez prinudne sile da im sveže ruke pred pljačkom i osvetom. Ne uvažavaju također ni to da najveći pritisak vladara s vrhovnom vlašću ne proizlazi ni iz kakvog užitka ili koristi koje bi mogli očekivati od štete ili slabljenja svojih podanika, u čijoj snazi se i sastoji njihova vlastita snaga i slava, već iz otpornosti njih samih koji, nevoljko doprinoseći vlastitoj odbrani, prisiljavaju vladare da im otmu ono što mogu u vrijeme mira da bi imali sredstva u nekoj hitnoj prilici ili iznenadnoj nuždi za pružanje otpora ili stjecanje prednosti nad neprijateljem. Svi su ljudi po prirodi obdareni *naočarima za uvećavanje* (to su njihove strasti i samoljublje) kroz koje se i svako malo plaćanje pričinja kao velik namet, ali su lišeni onih *dalekovidnih naočara* (naime, moralne i građanske znanosti) da bi izdaleka vidjeli nevolje koje se nadvijaju nad njima i koje se ne mogu izbjeći bez takvih plaćanja.

Vrhovna vlast ne povređuje toliko kao njezin nedostatak, a povreda najvećim dijelom slijedi iz toga što se ne podčinjavamo spremno nekome neznatnijem

O slobodi podanika

Što je sloboda

1. SLOBODA ili NEZAVISNOST znači (u pravom smislu) odsustvo otpora (pod otporom mislim na izvanjske prepreke kretanju), a može se primijeniti podjednako na nerazumna i neživa stvorenja kao i na razumna. Jer, što god da je vezano ili opkoljeno tako da se može kretati samo unutar određenog prostora, koji je i sam određen otporom nekog izvanjskog tijela, za to kažemo da nema slobodu daljnjeg kretanja. Isto tako, za sva živa stvorenja, zatvorena ili ograničena zidovima ili lancima, također i za vodu, dok je drže stjenke obale ili posude, bez koje bi se inače raširila u širi prostor, također obično kažemo da nemaju onakvu slobodu kretanja kakvu bi imali bez tih vanjskih zapreka. No, kad se ta zapreka kretanju nalazi u građi same stvari, tad ne kažemo da joj manjka sloboda, već moć kretanja, kao kad kamen leži nepomično ili kad je netko bolešću prikovan za postelju.

Što je to biti slobodan

2. Sukladno tom pravom i općenito prihvaćenom značenju riječi, SLOBODAN je *onaj tko u onome što je po svojoj snazi i umu sposoban činiti, nije spriječen da čini to za što ima volju*. No, ako se riječi *sloboda* i *neovisnost* primijene samo na *tijela*, onda je to kriva upotreba, jer ono što ne podliježe kretanju, ne podliježe ni zaprekama. I zato, kad se kaže (na primjer) da je put slobodan, time se ne naznačuje sloboda puta, već onih koji se njime kreću bez prekidanja. Kad kažemo da se nešto slobodno daruje, time se ne misli na slobodu samog dara, nego na slobodu davaoca koji nije bio obavezan na darivanje nikakvim zakonom ili ugovorom. Također, kad *govorimo slobodno*, to nije sloboda glasa ili izgovora, već sloboda onoga koga nikakav zakon nije obavezao da govori drugačije nego što je govorio. Konačno, iz upotrebe izraza *slobodna volja*, nikakva sloboda se ne može zaključiti o volji ili želji ili sklonosti, nego o slobodi čovjeka, a ona se sastoji u tome da on ne nailazi ni na kakvu prepreku dok čini ono za što ima volju, želju ili sklonost da čini.¹⁰⁷

Strah i sloboda su sukladni

3. Strah i sloboda su međusobno sukladni; na primjer: kad netko baca u more svoja dobra iz *straha* da će brod potonuti,¹⁰⁸ on to ipak čini posve voljno i može odbiti da to učini ako hoće; to je dakle radnja nekoga tko je *slobodan*. Tako netko ponekad plaća svoje dugove samo iz *straha* od zatvora, ali budući da ga nitko ne prijehi da ih zadrži, to je bila radnja nekoga tko je na *slobodi*. I općenito, sve radnje koje se u državama vrše iz *straha* od zakona, jesu radnje za koje njihovi vršitelji također imaju *slobodu* da ih propuste.

4. *Sloboda i nužnost* su također sukladne. Kao što voda ima ne samo *slobodu*, nego i *nužnost* da se spušta niz kanal, tako je i kod ljudskih voljnih radnji: budući da proizlaze iz volje, one proizlaze i iz *slobode*. No, kako svaki čin ljudske volje, svaka želja i sklonost proizlazi iz nekog uzroka, a drugi opet iz nekoga drugog uzroka, u neprekidnom lancu (a njegova prva karika je u Božjim rukama kao prvom od svih uzroka), oni proistječu iz *nužnosti*. Zato bi se onome tko uvida povezanost tih uzroka *nužnost* svih ljudskih voljnih radnji činila očiglednom. Otuda Bog koji vidi sve i raspolaže svime, vidi također i to da je *sloboda* čovjeka da čini što hoće, popraćena *nužnošću* da čini ono što hoće Bog, ni više ni manje od toga.¹⁰⁹ Jer, iako ljudi mogu činiti mnogo toga što Bog ne zapovijeda, pa zato on nije ni tvorac toga, u njima ipak nema ni jedne strasti i ni jednog poriva čiji uzrok ne bi bila Božja volja. Kad njegova volja ne bi jamčila *nužnost* ljudske volje i, dosljedno tome, svega onoga što ovisi o ljudskoj volji, ljudska sloboda bi bila proturječje i prepreka Božjoj svemoći i *slobodi*. Ovo će biti dovoljno (u pogledu predmeta rasprave) o onoj prirodnoj *slobodi* koja se jedina ispravno naziva *slobodom*.

Sloboda i nužnost su sukladne

5. Međutim, kao što su ljudi radi postizanja mira i radi samoodržanja načinili umjetnog čovjeka kojeg nazivamo državom, tako su isto načinili i umjetne lance, nazvane *građanskim zakonima*, koje su putem uzajamnih ugovora na jednom kraju pričvrstili za usne onog pojedinca ili skupine kojima su dali vrhovnu vlast, a na drugom kraju za svoje vlastite uši. I premda su te veze po svojoj naravi slabe, one ipak mogu biti izrađene tako da drže čvršće zbog pogibelji od raskidanja nego zbog toga što se ne bi dale raskinuti.

Umjetne veze ili ugovori

6. Upravo te veze su ono naprama čemu ću sada isključivo govoriti o *slobodi podanika*. Naime, budući da na svijetu ne postoji ni jedna država u kojoj bi bilo dovoljno utanačenih pravila za upravljanje svim ljudskim radnjama i riječima (što je nemoguće), odatle slijedi nužno da u svim vrstama radnji, koje zakon preskače, ljudi imaju slobodu da čine ono što im nalaže njihov vlastiti razum kao najprobitačnije za njih same. Jer, uzmemo li slobodu u pravom smislu kao slobodu tijela, to znači, kao slobodu od okova i zatvora, onda je posve besmisleno da se ljudi žale, kao što doista čine, zbog slobode koju tako očigledno uživaju. I opet,

Sloboda podanika sastoji se u slobodi od ugovora

uzmemo li slobodu kao izuzetost od zakona, ni tad nije ništa manje besmisleno da ljudi zahtijevaju, kao što stvarno čine, onu slobodu po kojoj svi drugi ljudi mogu biti gospodarima njihovih života. Pa ipak, koliko god bilo besmisleno, to je ono što oni traže, ne znajući pri tome da zakoni nemaju nikakvu moć da ih zaštite bez mača u ruci nekog čovjeka ili nekih ljudi koji će uzrokovati izvršenje tih zakona. Sloboda podanika leži stoga samo u onome što je vrhovni vladar preskočio pri uređivanju njihovih radnji, kao što su sloboda kupovanja i prodavanja ili drugih vrsta međusobnog ugovaranja, sloboda biranja vlastitog prebivališta, vlastite ishrane, vlastitog vođenja života i podizanja djece onako kako to smatraju prikladnim, i slično.

Bilješke

- ¹⁰⁷ Bitno isto objašnjenje slobode javlja se ponovo kod Davida Humea, *Istraživanje o ljudskom razumu* (1748.), Odj. VIII., Prvi dio: "Otud, pod slobodom možemo misliti moć djelovanja ili nedjelovanja prema odredbama volje; tj. ako odaberemo mirovanje, možemo; ako pak odaberemo kretanje, također možemo." (Usp. hrv. izdanje, Zagreb, 1988., str. 143, p. prev.)*
- ¹⁰⁸ Primjer je uzet iz Aristotela, *Nikomahova etika*, III. 1, premda je Aristotel oprezniji u izvođenju nego Hobbes: "O onome što se čini iz straha od većeg zla... može se raspravljati da li je namjerno ili nenamjerno. Takve stvari se zbivaju kod (prisilnog) iskrcavanja robe u oluji; naime, uopće nitko ne baca robu hotimice, ali radi spasenja samoga sebe i ostalih to čine svi razumni. Takve su radnje, dakle, miješane, ali više nalikuju voljnim..." (Prevedeno prema, *Ethica Nikomachea*, ed. Bywater, 1110a4 sq., p. prev.)
- ¹⁰⁹ David Hume sugerira da su takva nužnost i sloboda razlog da se Boga smatra moralno odgovornim za ljudske radnje.